SŁOWNIK GWAR LUBELSZCZYZNY

Tom VI. Pokarmy

Szósty tom *Słownika gwar Lubelszczyzny* zatytułowany *Pokarmy* zawiera 2560 haseł wzbogaconych 31 ilustracjami i 67 mapami językowymi. Stanowi odrębną całość tematyczną, poświęconą tradycyjnym potrawom ludowym z mąki, mleka, wody, ziemniaków, kaszy, kapusty, grochu, warzyw, owoców, mięsa, kości. Przedmiotem opisu są nazwy pokarmów, naczyń kuchennych, części pieca kuchennego i pieca chlebowego oraz sposobów przygotowania potraw i pieczenia chleba. Nie jest to kulinarna mapa Lubelszczyzny, księga kucharska czy zbiór przepisów, ale odzwierciedlenie pamięci i świadomości językowej zamkniętych w nazwach pokarmów i sposobach ich przygotowania. Każde hasło słownikowe jest szczególnym znakiem pamięci, odwołującym się do domu rodzinnego oraz tradycji lokalnej i regionalnej, przekazywanej z pokolenia na pokolenie.

Przedstawione w tym tomie słownictwo należy do domeny tematycznej związanej z życiem codziennym (często z biedą lub postem), ale także z kultywowaniem obrzędów i obyczajów, w tym np. świąt dorocznych i rodzinnych, obrzędów przejścia, pór roku. Towarzyszy człowiekowi na każdym etapie życia i pracy, jest nieodłącznym elementem wiejskiej codzienności oraz struktury kulturowej i obyczajowej, pełnym realiów z życia codziennego i wyobraźni ludzi, którzy je tworzyli w przeszłości. Oddaje przy tym bogactwo mechanizmów nazwotwórczych i kreatywność mieszkańców wsi w przeszłości, przejawiającą się w lokalnej i regionalnej wielości nazw na określenie jednego desygnatu (np.: *barabulaki, bliny, blińce, kartochlany, kartoflaki, kartoflarze, łapciuchy, łapki, łatki, osuchy, osuszki, pałynyczki, placki, placki kartoflane, placki z bulby, placki z kartofli, placki ziemniaczane, tarciuchy, targańczuchy, tarte placki, tartuchy, tartuny, tartuszki, tertuny* ‘placki ziemniaczane’; *broda, brzeg, brzeżczek, brzeżek, całuszka, ciełuszka, dupka, garbuszka, haraszek, krajuszka, napiętek, okrojek, piętka, przylepa, przylepek, przylepka, przysuch, przysuszek, rożek, skrawek, skrobek, skrojek, skrojka, uskrabek, zaharaszek, zajman, zajmanka, zajmowaniec, zalepa, zalepka, zapiętek, zapiętka* ‘pierwszy lub ostatni kawałek chleba odkrojony od nowego bochenka’).

Wypowiedzi o kulinariach są tekstami werbalnymi budowanymi według ustalonego kulturowo wzorca: desygnaty mają swoje nazwy, wiążą się z nimi rytuały codzienne i świąteczne, a przygotowanie potraw wymaga nie tylko umiejętności, ale także wiedzy dotyczącej uprawy roli, hodowli zwierząt czy świata przyrody. Mają wartość dokumentacyjną i praktyczną, spajają całość niematerialnego dziedzictwa kulturowego i są najwyrazistszym jego wykładnikiem, w pełni akceptowanym przez mieszkańców oraz odtwarzanym i włączanym w szerszy kontekst kulturowy i obyczajowy. W nazewnictwie kulinarnym odbija się wrażliwość językowa człowieka, przejawiająca się w kreowaniu otaczającego świata oraz tłumaczeniu nazw nadawanych pokarmom i sposobom ich przygotowania, a obyczaje kulinarne i praktyki związane z jedzeniem należą do istotnych wyznaczników grupy społecznej, regionu i miejsca, wzmagają poczucie zakorzenienia oraz określenia własnej tożsamości. Przyrządzanie potraw, sposoby łączenia produktów, podawania w odpowiednim czasie i kolejności czy zgodnie z porą dnia, roku, święta, należą do praktyk kulturowych obecnych w żywym obiegu, stale odtwarzanych i przekazywanych w bezpośrednim transferze pokoleniowym. Nazwy potraw jako widoczne znaki dawnej kultury są chętnie przywoływane, a tym samym nie konotują negatywnych emocji i nie są łączone z zacofaniem cywilizacyjnym. Inaczej jest z innymi hasłami włączonymi do tego tomu, w tym elementami konstrukcji pieca kuchennego i pieca chlebowego, narzędziami służącymi do przygotowania potraw czy dawnymi naczyniami. W tym wypadku, w związku z nieodwracalnym zanikiem

desygnatów, mamy odzwierciedlony w słowach obraz dawnej wsi jako przejaw pamięci oraz odwołanie do tradycji i dziedzictwa przodków.

Niniejszy tom jest kolejną częścią opracowania kilkutomowego o wymiarze regionalnym, łączącego wymogi słownika wewnątrzdialektalnego i międzydialektalnego. Ma charakter niedyferencyjny, i – ze względu na jednolitość całości – oparty jest na tych samych zasadach metodologicznych jak pięć już wydanych tomów, ze wspólnym modelem hasła słownikowego, z zachowanym alfabetycznym układem nazw wpisanych w szerokie konteksty kulturowe i obyczajowe oraz z wykorzystaniem technik atlasowych i ikonografii. Z tego też powodu, w tomie VI są powtórzone elementy założeń metodologicznych i zasad redakcyjnych, a także wykorzystane źródła i opracowania oraz wykaz miejscowości, z których pochodzi materiał.

Terenem badań jest Lubelszczyzna w granicach województwa sprzed 1975 roku, nieznacznie zmienionego od roku 1999 (zob. mapa 1), a materiał został wyekscerpowany z wypowiedzi najstarszych mieszkańców 637 wsi regionu lubelskiego (por. wykaz miejscowości) i od 2520 informatorów. Tom VI, podobnie jak poprzednie, jest oparty przede wszystkim na zbiorach autorki *Słownika*, a korpus materiałowy stanowią: 1) nagrania terenowe, zapisane na taśmach magnetofonowych, 2) teksty ciągłe zapisane (bez dokumentacji dźwiękowej), 3) zapisy słów zbierane metodą kwestionariuszową (bez egzemplifikacji kontekstowej). Dodatkowe materiały słownikowe zostały pozyskane z kartotek atlasowych: *Atlasu gwar polskich* (zapisy słów bez kontekstów), *Atlasu gwar Lubelszczyzny* (zapisy słów bez kontekstów), archiwów językowych oraz częściowo z prac magisterskich, licencjackich i źródeł drukowanych.

Artykuł hasłowy składa się z następujących elementów.

1. Wyraz hasłowy i jego znaczenie realizowane w postaci definicji realnoznaczeniowej.
2. Ilustracja – przywołana przez zastosowanie odsyłaczy do fotografii desygnatu zamieszczonej na końcu części słownikowej. Cyfra po odsyłaczu: zob. oznacza numer zdjęcia.
3. Konteksty występowania wyrazu.
4. Źródła.
5. Geografię wyrazu wraz z mapą językową, przywołaną poprzez zastosowanie odsyłaczy do mapy, zamieszczonej na końcu części słownikowej.
6. Zjawiska fleksyjne i najczęstsze odmiany fonetyczne, zlokalizowane w segmencie: wymowa.
7. Odwołania do synonimów (nazw obocznych w jednej wsi) i heteronimów (oboczników nazewniczych na szerszym obszarze), z zastosowaniem odsyłacza: por.

W tomie VI *Słownika gwar Lubelszczyzny*, podobnie jak w tomach I, II, III, IV i V, zastosowano zapis ortograficzny, a formę hasła sprowadzono do ogólnopolskiej. Zestandaryzowany i ujednolicony zapis półfonetyczny, ale uwzględniający właściwości fonetyczne, morfologiczne i składniowe gwar regionu lubelskiego, zastosowano także w przywołanych w haśle kontekstach.

Integralną częścią hasła słownikowego są ilustracja i mapa, a także kwalifikatory. Mapa spełnia istotną rolę wizualnej specyfikacji geograficznej. Została wkomponowana w hasło, zgodnie z założeniem, że jej umieszczenie pozwala nie tylko na pełniejsze wykorzystanie informacji geograficznych, ale także na uchwycenie miejsca danego leksemu w specyfice gwarowej regionu. Daje czytelnikowi lepszą orientację w usytuowaniu przestrzennym danej nazwy, zasięgu jej występowania (zwarcie, wyspowo, w rozproszeniu, sporadycznie, nierównomiernie, centralnie czy peryferyjnie), naświetla związki leksykalne danego obszaru z obszarami sąsiadującymi. Każda z tych informacji niesie pewne treści rzutujące na charakter nazwy i określanego przez nią desygnatu. Dowiadujemy się ponadto o

miejscu danej nazwy wśród innych określeń danego desygnatu – synonimów i heteronimów – oraz o jej ekspansywnym lub recesywnym charakterze, na który wskazuje zasięg i miejsce lokalizacji. Ilustracja pozwala na pełniejszą identyfikację desygnatu i jego szczegółową charakterystykę wizualną.

Kwalifikatory nie stanowią odrębnego segmentu hasła, ale są wpisane w przywołane konteksty gwarowe, pochodzące od użytkowników gwary. Są odpowiednio dobrane i uporządkowane, zgodnie z zastosowaną metodologią opisu hasła słownikowego. Taka koncepcja wykorzystania kwalifikatora i wbudowania go w kontekst, odzwierciedla świadomość językową mieszkańców współczesnej wsi, którzy poprzez nazwę i desygnat, przywołują obraz z przeszłości.

Tom *Pokarmy* spełnia walor dokumentu utrwalającego dziedzictwo językowe i zgodnie z Konwencją UNESCO z 2003 r. wpisującego się w ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu oraz w długofalowe prace badawcze o fundamentalnym znaczeniu dla dziedzictwa i kultury narodowej. W obliczu zmian, jakim podlegają współczesne gwary, taka forma dokumentacji staje się kulturową koniecznością i wyzwaniem dla współczesnych i przyszłych pokoleń. Jest odzwierciedleniem złożoności i wielokulturowości gwar Lubelszczyzny oraz obrazem zróżnicowania leksykalnego regionu ze zjawiskami małopolskimi, mazowieckimi i kresowymi, ogólnogwarowymi i ogólnopolskimi. Interpretacja dialektologiczno-etnolingwistyczna materiału pozwala na wszechstronną charakterystykę nie tylko nazwy, ale jej miejsca w strukturze kulturowej, obyczajowej, wierzeniowej i świadomościowej mieszkańców wsi regionu lubelskiego, będącego nie tylko pomostem między wschodem a zachodem, ale między Unią Europejską a Europą wschodnią.

Tom VI *Słownika gwar Lubelszczyzny* jako opracowanie naukowe, ale także użytkowe o wymiarze praktycznym, jest nie tylko formą utrwalenia i zachowania dziedzictwa językowego i kulturowego regionu lubelskiego, konceptualizowanego w postaci zbioru słów tworzących leksykon gwarowy, ale przede wszystkim istotnym instrumentem w kreowaniu „marki regionalnej" i promocji regionu lubelskiego, z założeniem jego dostępności dla szerokiego kręgu odbiorców, zarówno językoznawców, jak i badaczy innych dziedzin, twórców regionalnych, propagatorów kultury regionu, nauczycieli realizujących edukacyjną ścieżkę regionalną i upowszechniających założenia „małej ojczyzny" oraz młodzieży licealnej i gimnazjalnej, pragnącej zrozumieć istotę kulturowo-językowego obrazu własnego regionu.

Halina Pelcowa